

BİR AHLÂK KİTABI OLARAK MESNEVÎ

Himmet KONUR*

ÖZET

Mesnevî insanı her bakımdan olgunlaştırmak ve yetkinleştirmek için kaleme alınmış bir eserdir. Bu nedenle onda insanla ilgili hemen her konuya temas edilmiştir. Ele alınan konular arasında ahlâkî olanlar önemli yer tutar. İnsanı insan yapan özellikler, insanın sahip olması ve kaçınması gereken duygu, düşünce ve davranışlar edebî bir üslup içerisinde örneklerle anlatılır. Bunun yanında sosyal ahlâk konularına da temas edilir. Bu haliyle o örneklerle kaleme alınmış manzum bir ahlâk kitabı hüviyeti taşımaktadır.

Biz bu makalemizde *Mesnevî*'nin yazılış amacı ve *Mesnevî*'de yer alan bazı ahlâk konuları üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, Ahlâk

MATHNAWİ AS AN ETHICAL AND MORAL WORK

Mathnawî is a book contains almost everything related to human being. Especially ethical and moral subjects are over-dominated and dealt with Islamic perspective. It can be said that it is possible to find every subjects of ethic in it. For example it is explained in literary style the moral characteristics of human being and his good and evil senses, and thoughts, and behaviors by giving examples. At the same time, topics of the social ethics, such as justice and cooperation etc, are mentioned and explained by examples and metaphors. In sum, it can be said that *Mathnawî* is an ethical and moral work written in verse.

In this article, we tried to emphasize some ethical and moral principles which took part in *Mathnawî*.

Key words: Mawlana, *Mathnawî*, Morality

GİRİŞ

Mesnevî, Mevlânâ'nın 26 000 civarında beyitten oluşan altı ciltlik manzum eseridir. Yakın dostu Hüsameddin Çelebi'nin isteği üzerine, m.~1260-1267 yılları arasında, kaleme alınmıştır. *Mesnevî*'de tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih, tıp gibi ilimlere ait konular yanında zamanın örf ve adetlerinden de bahsedilir.¹ Pek çok konudan bahsedilmesine rağmen amaç birliği dikkati çeker. Bunu da kısa-

* Doç. Dr., DEÜ. İlahiyat Fak. Tasavvuf ABD. Öğretim Üyesi. himkon@hotmail.com

¹ Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, XXIX, 326; Arpaguş, *Mevlânâ ve İslam*, s. 62-63.

ca insanı ahlâkî bakımdan geliştirmek ve olgunlaştırmak diye tanımlamak mümkündür. Bu çalışmada *Mesnevî*'nin yazılış amacına dikkat çekildikten sonra, onda yer alan bazı ahlâk konularına değinilecektir.

Bir eseri doğru anlamamanın yolu, öncelikle o eserin yazılış amacını bilmekten geçer. Bu yapılmadığı takdirde eserin yanlış anlaşılması kaçınılmaz olur. *Mesnevî* gibi bir çok konudan bahseden ve aynı zamanda edebî değer taşıyan eserlerde bu risk daha da artar. Nitekim bu durumu dikkate almadan *Mesnevî*'yi okuyanlar hayal kırıklığına uğramış ve onda aslan ve tavşan hikâyelerinden başka bir şey görememiştir.²

Bu tehlikenin farkında olan Mevlânâ (ö. 672/1273), *Mesnevî*'nin muhtelif yerlerinde uyarıda bulunmuştur. Bunlardan bir kaçına temas etmek istiyorum:

"Bu kitap, masal diyene masaldır... fakat bu kitapta halini gören, bu kitapla kendini anlayan kişi de erdir!"³ "İş bilen, söz anlayan adama bu söz, hikâye değil. (...)"⁴

"Sanır mısın ki Mesnevî sözlerini okuyasın da ucuzca, bedavaca duyasın, anlayasın! Yahut hikmet sözleri ve gizli sırlar, kolayca kulağına girsün ağzına gelsün! Duysun, duysun ama sana masal gibi gelir... dışyüzünü duysun, iç yüzünü değil!"⁵

Mevlânâ, *Mesnevî*'nin bir şiir veya hikâye kitabı olarak algılanmasına karşı çıkar.

"Sûretin fakiri ve muhtacı, ârifin irfânının zekatını ne vakit tadar? O Mesnevî, mânâdır; fe'lûn fâilâtün, yâni elfâz ve şiirden ibâret değildir."⁶

Hiçbir zaman şairliği meslek edinmediğini söyleyen Mevlânâ şiirle uğraşma sebebini şöyle açıklar:

"(...) benim huzuruma gelen ahbâbın melûl olmalarından havfen, onunla meşgul olsunlar diye şiir söylerim. O kadar terk ettiğim halde yine şiir söylemek icâb eder. Yoksa şiir nerede, ben nerede!... Vallahi ben şiirden bîzârım ve benim indimde şiirden beter bir iş yoktur."⁷

Mevlânâ'nın amacı şairlik veya hikâye yazarlığı olmadığına göre onun eserlerini edebî birer metinden ibaret görmemek gerekir. Bu durum edebî değeri üzerinde sıkça durulan *Mesnevî* için de geçerlidir. Bu noktada '*Mesnevî* nedir ve niçin kaleme alınmıştır?' sorusunun cevabını aramak gerekmektedir.

Bazı *Mesnevî* nüshalarında Mevlânâ'nın şöyle dediği nakledilir:

"Mesnevî'yi Hamay'lı olarak boyuna asmak, ezberlemek için söylemedim. Belki ayak altına koyarak göklerin tepesine çıkmak için söyledim. Mesnevî, gerçek miracımın

² Demirci, *Mevlânâ'dan Düşünceler*, s. 149.

³ Mevlânâ, *Mesnevî*, (çev. Veled İzbudak), IV, 3 (b: 32).

⁴ *Mesnevî*, III, 92 (b: 1149).

⁵ *Mesnevî*, IV, 277 (b: 3459-3461).

⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, 33; *Mesnevî*, VI, 15 (b: 160).

⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 70-71.

merdivenidir, yoksa bir merdiven gibi omuzlara yüklenip şehirden şehre dolaşmak için değil; çünkü bu usûl ile istenilen dama gidilmez, çünkü gönül arzusuna erişilmez."⁸

Burada *Mesnevî*'nin insanı manevî ve ahlâkî bakımdan olgunlaştırmak ve yüceltmek için kaleme alındığı vurgulanmaktadır. Bunu sağlayacak olan ise iyi huylardan başkası değildir. Mevlânâ şöyle der:

*"İyi huylar insanı yüceltir, kötü huylar ise alçaltır. Ben bu çalışıp çabalama dünyasında iyi huydan daha iyi bir ehliyet görmedim. (...) Kimde iyi huy varsa kurtulmuştur; kimin kalbi sırçadansa sınımıştır."*⁹

O halde *Mesnevî*'ye öncelikle insanın ahlâkını güzelleştirmeyi amaçlayan bir kitap olarak bakmak yerinde olacaktır.

Mesnevî'de Şark efsanelerinden, peygamber kıssalarından ve evliyaya ait olay ve menkıbelerden örnekler sunulur. İnsanlığın ortak malı sayılabilecek pek çok hikâyeden bahsedilir; ancak asıl amaç hiçbir zaman hikâye anlatmak değildir.¹⁰ İnsanın kendisini; zaaflarını ve meziyetlerini tanımasını ve erdemli bir hayata yönelmesini sağlamaktır.¹¹

Mevlânâ, Şark'ın kültür hazineleri içinden seçip kitabına aldığı hikâyeleri, kendi üslûbu ve tefekkürü ile değerlendirip, günlük hayata ışık tutarak halkı eğitmeye çalışır. Ayverdi'nin ifadesiyle katmer katmer açan bir çiçek gibi birbirine bağlı ve birbirini bütünleyici olan bu hikâyeleri okuyanın, onlarda kendini bulmaması ve bir aynaya bakar gibi, bunların içinde kendini görmemesi, yine onların terazisinde iyiliklerini ve kötülüklerini tartıp kendine çeki-düzen vermemesi mümkün değildir.¹²

Mevlânâ, *Mesnevî*'yi vahdet dükkanı olarak tanımlar. "*Mesnevîmiz vahdet dükkânıdır. Orada birden başka ne görürsen puttur.*"¹³ der. O, *Mesnevî*'de, tam bir vahdetçi görüşle, ıyalullahı tanıyıp saygı, sevgi ve şefkatle bağlı olduğu insanları, hayvanî insiyaklarının esaretinden kurtararak tasfiye edilmiş ve muhasebeye çekilmiş bir ruha, bir vicdan hürriyetine erişirmek ister. Bunun için de kütleyi bir şevk ve iman potasında birleştirip bir bütün haline getirmeye ve sonra da bu şevk ve imanı o bütünün müşterek enerjisi kılmaya çalışır.¹⁴

İnsanı hayvanî arzuların esaretinden kurtararak olgunlaştıracak ve yüceltecek olan ahlâktır. *Mesnevî*'nin önsözünde bu eserin "*Kur'an'ın açıklayıcısı*" olduğu

⁸ Fűrüzanfer, *Mevlânâ Celaleddin*, s. 391-392. B. Fűrüzanfer, Seyit Nasrullah Takva'ya ait *Mesnevî* nüshasının sonunda ve Tahran İllâhiyat Fakültesinde bulunan Yazma *Mesnevî*'de bu rivayetten bahsedildiğini, Alâüddeve'nin bastırıldığı *Mesnevî*'nin sonunda ise bu sözlerin Sultan Veled'e nisbet edildiğini bildirmektedir. Bkz. Fűrüzanfer, *age*, s. 391, (350 numaralı dipnot).

⁹ *Mesnevî*, II, 62 (b: 810-816).

¹⁰ Demirci, *Mevlânâ'dan Düşünceler*, s. 149.

¹¹ Muslu, "Bir Hikâyeci Olarak Mevlânâ", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, sa: 14, Ocak-Haziran 2005, s. 647.

¹² Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, s. 35.

¹³ *Mesnevî*, VI, 123 (b: 1528).

¹⁴ Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, s. 7.

ve "huyları güzelleştirdiği" vurgulanır.¹⁵ Güzel ahlâk; dürüstlük, cömertlik, çalışmak, alçak gönüllülük, sabır, iyilik etmek, başkalarının iyiliğini istemek, doğru sözlü olmak, helal lokma yemek gibi bir çok ahlâk konusu üzerinde durulur.¹⁶

Burada bahis konusu olan İslam ahlâkıdır. İslam'da ahlâk, dinin özü, esas ve bizzat kendisidir. Müslüman olmak İslam ahlâkını özümsemek ve yaşamaktır. Kur'an'a yakından bakıldığında ahlâkın en büyük ve esaslı yeri işgal ettiği görülür. Diğer kısımlar ahlâkî esası tamamlayıcı mahiyettedir.¹⁷ Bu konuda Mevlânâ'nın şöyle dediği nakledilir:

*Âdemoğlunun eğer edebten nasibi yoksa âdem değildir,
Âdemoğluyla hayvan arasındaki fark edebtir,
Gözünü aç da bak cümle Kelamullâh'a,
Kur'an'ın bütün ayetlerinin manası edebten ibarettir.*¹⁸

AHLÂKÎ BİR VARLIK OLARAK İNSAN

Edeb ve ahlâk sahibi olması istenen insan olduğu için bu noktada *Mesnevî*'de insan konusu üzerinde durmak yerinde olacaktır. *Mesnevî*'de üç grup yaratıktan bahsedilir.¹⁹ Bunlardan bir grubu sadece bilgi, akıl ve cömertlik gibi müspet özellikler taşıyan meleklerdir. Bir grubu ise yeme, içme ve barınma gibi maddî ve tabii ihtiyaçlar dışında hiçbir şeyden haberi olmayan hayvanlardır.

"Üçüncü bölükse Âdemoğullarıdır, insanlardır. Bunlar yarı yaratılışları bakımından meleklerdir, yarı yaratılışları bakımından eşek!

Eşek olan yarıları, aşağılığa meyleder, öbür yarıları da akla meyleder!

*(...) hayvânî ruha sahip olan kişinin, huylarını değiştirmeye, nefsiyle savaşa girişmeye, aşağılıktan kurtulmaya istidatı vardı(r) (...) İnsandan yol gösteren bu istidat gitti mi ne yerse yesin (beyni) eşek beynidir!*²⁰

İnsanoğlu hür bir varlıktır. Hayvanlardan daha aşağı derekeye düşebileceği gibi meleklerden üstün bir mertebeye de çıkabilir. Yeter ki insan olmanın sırrına ermiş olsun.

*"Hukemâ, insan küçük âlemdir derler, fakat Allah hakimleri insan büyük âlemdir demişlerdir. (...) Sûrette sen küçük bir âlemsin ama hakikatte en büyük âlem sensin."*²¹

¹⁵ *Mesnevî*, I, Önsöz.

¹⁶ Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Râmî*, s. 37; Arpaguş, *Mevlânâ ve İslam*, s. 63. *Mesnevî*'nin muhtevası hakkında genel bilgi için bkz. Çelik, "Mesnevî-i Ma'nevî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, sa: 14, Ocak-Haziran 2005, s. 682-686.

¹⁷ Topçu, *İslam ve İnsan Mevlânâ ve Tasavvuf*, s. 86-87; Yaman, "Kur'an'da Yasamanın Arka Planı Olarak Ahlâk", *Marife*, yıl: 6, sa: 1, Bahar 2006, s. 41-49.

¹⁸ Büyükkörükçü, *Mevlânâ ve Mesnevî*, s. 7-8; Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, s. 152.

¹⁹ Bu üç grup hakkında geniş bilgi için bkz. Altıntaş, *Mevlânâ'da Gönül Kelamı*, s. 124-130.

²⁰ *Mesnevî*, IV, 122-125 (b: 1496-1529).

²¹ *Mesnevî*, IV, 43 (b: 521-522).

*Mesnevî'*de daha önce emsâli görülmemiş derecede bilgi, görgü, duygu, düşünce, hikmet ve hakikat hazinesi bir araya getirilmiştir. Bir nur, aşk ve kudret sentezi halinde var, iyi ve güzel olan Allah'tan bir gün tekrar ona kavuşmak için ayrılan ruhun bütün macerası, hicranları, arayış ve buluşlarıyla, bir madde ve ihtiras yuvası olan *nefsin* buna engel olmak yolundaki bütün azgınlıkları onda hikâye edilmiştir.²²

RUH, BEDEN VE NEFİS

İnsan denen varlık bedenle ruh, madde ile mâna karışımından ibaret bir bütündür. İnsanı diğer canlılardan ayıran ve üstün kılan taraf ise ruhu ve manevî dünyasıdır. Beden yok olucu, ruh ise kalıcıdır, ebedidir. İnsanın bu dünyadaki ve öteki dünyadaki mutluluğu maddesi ile manası, kalbi ile kalıbı arasındaki uyum ve ahenge bağlıdır. İnsanın bedenî ihtiyaçlarının merkezi ve sözcüsü olan nefis, bu dengeyi zorlar; madde ve dünyadan yana bozmaya çalışır. Madde ile mâna, ruh ile beden arasındaki dengenin korunabilmesi için nefsin kontrol edilmesi ve eğitilmesi gerekir.²³

Nefis mutlak anlamda kötü değildir. Nefis sayesinde insan dünyevî ihtiyaçlarını fark eder. Kötü olan insanın nefsinin isteklerini amaç haline getirmesidir.

Mevlânâ nefsi bir bineğe/eşeğe benzetir.²⁴ Ona iyi bakılması ve davranılması gerektiğini söyledikten sonra onun her isteğini kabul etmenin mahzurlarına değinir. Ona göre, nefis bineğinin gerekli bakımı yapılmalı, gönlü hoş tutulmalıdır; ancak bu, merkebin merkepçe iştahına uymaya yol açmamalıdır:

*Eşeğin başını çek, onu yola sok, doğru yolu bilen ve görenlerin yoluna sür. Onu boş bırakma, yularını tut; çünkü o, yeşillığe gitmeyi sever. Gaflet edip de bir an boş bıraktın mı çayırlara doğru fersahlarca yol alır. Eşek yol düşmanıdır, yeşillik görünce sarhoş olur. Onun yüzünden nice ona kul olanlar telef olup gitmişlerdir.*²⁵

Nefis eşeği tembeldir, yoldan da yükten de kaçır. Yük ibadettir, onun bağlanacağı kazık ise mücâhede:

*"Eşek nefsin kaçıyor, onu bir kazığa bağla. (Daha) ne zamana kadar işten, yükten kaçacak? İster yüzyıl olsun ister otuz yıl. Mutlaka (ona) sabır ve şükür yükünü yüklemeli."*²⁶

Kalplerin huzur, sükun ve itminana ermesi kötü huylardan kurtulmakla mümkün olur. Bu durum bir ayet-i kerimeyle izah ediliyor. Bir zamanlar Hz. İbrahim "Ey Rabbim, bana ölülerini nasıl dirilttiğini göster." demişti. Allah da ona "Yoksa inanmadın mı?" buyurmuştu. O da "İnanırım fakat kalbimin mutmain olması için (bunu istiyorum)" demişti. Allahu Teala da "(O halde) kuşlardan dördünü tut da

²² Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I, 314.

²³ Demirci, Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 15-17.

²⁴ *Mesnevî'*de nefisle ilgili çeşitli benzetmeler için bkz. Küçükbaşçı, "Mesnevîde Nefis Temsilleri", <http://seyyahin.wordpress.com/2007/08/03/Mesnevîde-nefis-temsilleri/>

²⁵ *Mesnevî*, I, 237 (b: 2951-2954).

²⁶ *Mesnevî*, II, 56 (b: 729).

bunları kendine alıştır. Sonra (kesip) her dağ başına onlardan birer parça dağıt, sonra da çağır onları, sana koşup gelirler. (...)" demişti.²⁷

Bu dört kuş insandaki dört kötü huydur. İnsanoğlu bunları öldürmedikçe asla mutlu olamaz. Bu kötü huylar sırasıyla kaz, tavus, horoz ve kuzgunla temsil edilen hırs, makam tutkusu, şehvet ve tûl-i emeldir. İnsanoğlu ancak bunlardan kurtulduğunda huzur bulur.²⁸

Nefsin kötü huylardan arındırılması insanın iyi, doğru ve güzeli idrak ve tercih edebilecek kıvama gelmesini sağlar. Kötü huyların etkisinden kurtulan kimse hiçbir güçlük çekmeden ahlâkî olanı idrak ve tatbik edebilir.

KALP

İnsanın manevî ve ahlâkî dünyasını ifade eden kavramlardan biri de kalp; dilimizdeki ifadesiyle gönüldür. Gönül insanın ahlâkî duygu, düşünce ve davranışları fark eden ve kavrayan manevî uzvudur. O, hastalıklı veya arızalı olursa, insan ahlâkî olan ile olmayanı birbirinden ayırt edemez. Ahlâklı olmak ve ahlâkî bakımdan kemâle ermek isteyen kimse kalbini/gönlünü manevî hastalıklardan korumalıdır.

Mesnevî'de kalp aynaya benzetilir.²⁹ İnsanın iyi, doğru ve güzeli nasıl fark edebileceğini açıklamak için de şöyle bir sembolik hikâyeye anlatılır:

Çinli ressamlarla Anadolu ressamları yarış halindedir. İki taraf da kendilerinin daha mahir olduğunu öne sürer. Zamanın padişahı bir yarışma düzenleyerek bu çekişmeye bir son vermek ister. Yarışma için bir sahne hazırlanır. Sahne ortadan bir perdeyle ayrılır. Bir taraf Çinli resamlara, diğer taraf da Anadolu resamlarına tahsis edilir. Ressamların her ihtiyacı karşılanacaktır.

Çinliler çeşit çeşit boyalar isterler. Duvarı rengarenk resim ve desenlerle donatırlar. Anadolu ressamı ise hiçbir şey istemezler. Sadece kendilerine tahsis edilen duvarı cilalamakla yetinirler. Gökyüzü gibi pırıl pırıl parlatırlar.

İşlerini bitiren Çinli ressamlar kendilerinden oldukça emindir... Sıra resimleri padişaha arz etmeye gelir. Padişah önce Çinlilerin bulunduğu bölüme gider. Gördüğü resimlere hayran kalır. Sonra da Anadolu ressamının bölümüne geçer. Tam o sırada bir Anadolu ressamı aradaki perdeyi kaldırır. Karşı duvardaki resimler ve desenler cilalanmış duvara yansıyınca daha parlıtlı ve göz alıcı bir manzara ortaya çıkar. Yarışmanın galibi Anadolu ressamlarıdır...³⁰

Ayna gönüldür. Gönlünü "*hırstan, hasislikten ve kinlerden*" arındıran kimse gerçeği görme bahtıyarlığına erer.

²⁷ Bakara, 2/260).

²⁸ Mesnevî, V, 7-8 (b: 31-49). Bu açıklamanın Kur'an tefsiri açısından değerlendirmesi için bkz. Güllüce, *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*, s. 222-234.

²⁹ Ayna "genelde bütün bir âlemi, özelde de insanı ve daha da özele gidildiğinde, insan-ı kâmilî" sembolize eden bir metafor olarak değerlendirilir. Bkz. Bayraktar, "Mevlânâ'da Ayna Metaforu", *Mevlânâ Mesnevî ve Mevlevihaneler Sempozyumu Bildirileri (30 Eylül-01 Ekim 2006)*, Manisa 2007, s. 69. Mesnevî'de kalp konusunda geniş bilgi için bkz. Kara, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Kalp-Gönül", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, sa: 14, Ocak-Haziran 2005, s. 483-523.

³⁰ Mesnevî, I, 277 (b: 3467-3485).

Ayna insanın kendisini görmesini ve dış görünüşüne çekidüzen vermesini sağlar. Aynı şekilde gönül aynası da insanın öncelikle kendi içindeki hata, kusur ve zaafı görmesine ve bunları gidermesine yardımcı olur. Gönül aynasına bakmayanlar ise hep başkalarının eksik ve kusurlarıyla meşgul olur.

*"Herkes, önce kendi kusurunu görseydi halini ıslah etmekten gaflet eder miydi? Halk kendisinden gafildir babam, gafil. Onun için birbirlerinin kusurlarını görürler."*³¹

Yukarıda Mesnevî'nin "birlik dükkânı" olduğu üzerinde durulmuştu. Onun bu özelliği ahlâk konularını işlerken de karşımıza çıkar. İnsanın her şeyi bir görmesi, âlemde olup biten her şeyden ahlâkî dersler çıkarması öğütlenir. Geçmiş toplulukların başından geçenler de bu gözle değerlendirilir.

Mesela Firavun kıssasını, bir zamanlar yaşayıp gitmiş zâlim bir adamın hikâyesi olarak ele almanın yanlışlığı üzerinde durulur.

Firavunda olan yok mu? Sende de var; fakat senin ejderha kuyuya hapsedilmiş!...

Yazıklar olsun... bunların hepsi de senin ahvalin; fakat sen, onları Firavun'a isnat etmek istersin. (...)

*Senin ateşine, Firavun'un ateşine atılan odun atılmamakta, onun gibi fırsat bulamıyorsun sen. Yoksa fırsat bulsan senin ateşin de Firavun'un ateşi gibi yalınlanır! (alevlenir)."*³²

Mesnevî'deki bu ve benzeri ifadelerde ahlâkî meselelerin kişiselleştirmeden ele alındığı dikkati çekmektedir. Ahlâkî açıdan bir kötülüğü kimin yaptığından çok o kötülüğün izâle edilmesi önemlidir. İnsanları suçlayarak ahlâkî sorunların üstesinden gelmek mümkün değildir. Bunun yerine herkes bütün insanlığın ahlâkî zaafalarını kendisine problem edinmeli ve ilk olarak kendisinden başlayarak bunların giderilmesi için elinden gelen gayreti göstermelidir. Bu da, yukarıda bahsettiğimiz, Mesnevî'deki birlik anlayışının bir gereğidir. Mesnevî'nin evrensel değerinin sırrı da bu vahdetçi görüşte yatmaktadır.

BAZI AHLÂK KONULARI

Mesnevî'de bir yandan insanın ahlâkî zaafı tespit edilip bunlardan kurtulmanın yolları gösterilirken bir yandan da insanı yücelten alçak gönüllülük, edeb, cömertlik, doğruluk gibi davranışlardan ve bunlara nasıl sahip olunabileceğinden bahsedilir.³³ Ayrıca çalışmak, yardımlaşmak, cömertlik, adalet, birlik-beraberlik ve gerektiğinde savaşmak gibi sosyal ahlâkî ilgilendiren konulara da değinilir.

ÇALIŞMAK

İnsanın onurlu bir hayat sürmesi çalışıp çabalayarak kendi ihtiyaçlarını karşılamak için elinden gelen gayreti göstermesine bağlıdır. Çalışan insanın Al-

³¹ *Mesnevî*, II, 67 (b: 881-882).

³² *Mesnevî*, III, 78 (b: 971-975).

³³ Bu konularla ilgili örnekler için bkz. Arpağuş, *Mevlânâ ve İslam*, s. 644-67; "Mevlânâ Celâleddin Rûmî'de Ahlâkî Değerler", *Uluslar arası Mevlânâ Mesnevî Mevlevihâneler Sempozyumu Bildirileri (19-21 Aralık 2005)*, Manisa 2006, s. 155-180.

lah'a güvenmek hakkıdır. Çalışıp çabalamadan Allah'a güvenmek ise tembellikten başka bir şey değildir.

*"Tevekkül ediyorsan çalışmak hususunda tevekkül et; kazan da sonra Tanrı'ya dayan!"*³⁴

*"Kim zahmet çekerse defineyi elde eder. Kim çalışır çabalarsa devlete ulaşır."*³⁵
*"(...) Cebir ise nimeti elinden çıkarır."*³⁶

*"(...) İnsanın elde ettiği şey zararsa çalışmamasından ileri gelmiştir, kârsa çalışıp çabalamasından."*³⁷

İŞBÖLÜMÜ VE İŞBİRLİĞİ

Çalışıp çabalamak, kişi açısından olduğu kadar toplum açısından da önemlidir. Bu sayede kişi, kendi ihtiyaçlarını ve geçimini sağladığı gibi, başkalarının ihtiyacı olan bir işi de eda etmiş olur.

*"Tanrı sana el vermiştir, bir iş yap. Kazan da bir dosta da yardımda bulun. Herkes, bir kazanca yürümüş, başka dostlarına da, yardım ediyor. Bütün kazancı bir kişi elde edemez. Bir kişi, hem dülger, hem saka, hem terzi olamaz ya. Âlemin kararı böyledir. Herkes, yoksulluğundan bir işe sarılmıştır. Ortada bedava yemek şart değildir. Sünnet olan yol, iş işlemek ve bir şey kazanmaktır."*³⁸

Çalışmak suretiyle insanlar toplumsal iş bölümünün bir parçası olurlar. Bu da toplumsal birlik ve beraberlik için büyük önem arz eder.

*"Duvarların yardımı olmasa evler, ambarlar nereden meydana gelirdi? Her duvar, birbirinden ayrı olsa tavan, havada nasıl olur da direksiz, dayanaksız durur."*³⁹

İYİLİK VE YARDIMLAŞMA

Toplumsal birlik ve beraberlik için iş birliği, önemli olmakla birlikte, yeterli değildir. Bunun yanında gönül birliği de şarttır. Gönül birliğinin tesisinde iyilik, cömertlik ve yardımlaşma gibi ahlâkî hasletler önemli rol oynar.

İyilik ve yardımın işe yaraması, karşılık beklemezsizin yapılmasına bağlıdır. Bu, zor olmakla birlikte, imkansız değildir; zira,

*"Âlemde düşkünlere yardımcı erler vardır. Onlar, mazlumlar feryat ettiler mi derhal yetişirler. Mazlumların seslerini her yerden işitirler, Hak rahmeti gibi o tarafa koşarlar. Âlemin sarsıntılarına, yıkıntılara direk, destek olan.. gizli dertlerin tabibi bulunan o erler; muhabbetin, adaletin, rahmetin ta kendisidirler. Onlar, Hak gibi illetsiz, rüşvetsiz kişilerdir. Onlardan birine 'Can ve gönülden ettiğin bu yardım için, neden yardım ediyorsun?' denilse, ancak 'yardım isteyenin gamundan, çaresizliğinden' der. Erin avı merhamettir. İlaç, âlemde deritten başka bir şey aramaz. Nerede bir dert varsa, deva oraya gider. Su, neresi alçaksa, oraya akar."*⁴⁰

³⁴ Mesnevî, I, 76, (b: 947).

³⁵ Mesnevî, V, 168, (b: 2047).

³⁶ Mesnevî, I, 75, (b: 938-939).

³⁷ Mesnevî, VI, 35, (b: 403).

³⁸ Mesnevî, V, 199, (b: 2420-2424).

³⁹ Mesnevî, VI, 44, (b: 519-520).

⁴⁰ Mesnevî, II, 148, (b: 1933-1939).

Birbiriyle iş ve gönül birliği içerisinde olmayan insanlar, sayıları ne kadar çok olursa olsun, başlarına gelebilecek felaketlerden ve musibetlerden korunamazlar.

*"Binlerce fare baş kaldırsa kedi ne korkar, ne çekinir. Nasıl olur da fareler, toplanıp kedinin karşısına çıkarlar? Onlarda böyle bir yürek yoktur ki. Topluluk, suret bakımından olursa beyhüdedir. Kendine gel de Tanrı'dan mâna topluluğu iste. Topluluk, bedenlerin çokluğundan meydana gelmez. Cismi de isim gibi yel üstünde durur bir şey bil! Farelerin yüreklerinde topluluk kudreti olsaydı kızarlar, gayrete gelirlerdi de birkaç tanesi bir araya gelir, fedai gibi aman vermeden kediye saldırırdı. Bir tanesi gözüntü ısıtır, oyar, öbürü kulağını dişleyip yırtar, bir başkası yanını delerdi. Kedi bu topluluktan kurtulamazdı; fakat farede topluluk için yürek yoktur. Kedinin sesini duydu mu aklı başından gider."*⁴¹

KÖTÜLÜKLE MÜCADELE

İyi işlerde yardımlaşma ve kötülüklerle mücadele, toplumu oluşturan bütün fertlerin görevidir. Bu uğurda her çareye baş vurma ve gerektiğinde savaşı bile göze almak gerekir. Aslında savaş, anlamsız bir şeydir⁴²; ancak bazen savaşa son vermek için savaşmaktan başka çare kalmayabilir.

*"Delinin elinden silâhı al da adalet ve sulh, senden razı olsun! Fakat (bir kimse- nin) elinde silâhı olur, akli da bulunmazsa bağla elini... Yoksa yüzlerce zarar yapar. (...) Bilgi, mal, mevki ve hüküm, kötü yaratılışlı kişilerin elinde fitnedir. Savaş, delilerin ellerindeki kılıçları alsınlar diye müminlere farz olmuştur."*⁴³

ADALET

Kötülükle mücadele ederken adaletten şaşmamaya özen göstermelidir. Aksi takdirde toplumsal denge bozulur.

*"Adalet nedir? Bir şeyi lâyük olduğu yere koymak. Zulüm nedir? Lâyık olmadığı yere koymak."*⁴⁴ *"Adalet nedir? ağaçlara su vermek. Zulüm nedir? Dikeni sulamak. Adalet bir nimeti yerine koymaktır, her su çeken tohumu sulamak değil."*⁴⁵

SONUÇ

Mesnevî insanı ahlâken olgunlaştırmayı amaçlayan bir kitap olarak kaleme alınmıştır. Onda yer alan bütün hikâyeler, kıssalar ve menkıbeler hep bu amaca hizmet etmek üzere tanzim edilmiştir.

*Mesnevî'*ye göre ahlâk insan olmanın vazgeçilmez şartıdır. Ahlâkî vasıflar ve kaygılar taşımayan kimseler, görünüş itibarıyla insan olsalar bile, gerçekte insan değildir. İnsanın ahlâkî bakımdan gelişmesi ve olgunlaşması için nefis terbiyesi ve kalp tasfiyesi şarttır. Nefis terbiyesi, insanın dünyevî ihtiyaçlarını insana yarışır tarzda karşılamayı öğrenmesini ihtiva eder. Bununla yakından ilişkili olan

⁴¹ *Mesnevî*, VI, 241, (b: 3042-3051).

⁴² *Mesnevî*, I, 275, (b: 3435).

⁴³ *Mesnevî*, IV, 117-118, (b: 1434-35, 1438-39).

⁴⁴ *Mesnevî*, VI, 205, (b: 2596).

⁴⁵ *Mesnevî*, V, 90-91, (b: 1089-1091).

kalp tasfiyesi de kişinin kalbini kıskançlık, kin, öfke gibi kötü duygu ve düşüncelerden arındırması demektir. Bu sayede insan, ahlâkî olan ile olmayanı kolaylıkla birbirinden ayırt edebilecek hale gelir.

Mesnevî'de tevazu, edep, samimiyet, doğruluk, çalışmak, yardımlaşmak, adalet, iş ve gönül birliği gibi ferdî ve sosyal ahlâkî ilgilendirilen bir çok konu üzerinde durulur.

Mesnevî'de ahlâk konuları kişiselleştirilmeden ele alınır. İnsanoğlunun beşerî zaaflarıyla tanışması ve yüzleşmesi sağlanır. Bunun yanında bu zaaflardan nasıl kurtulabileceği de gösterilir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda *Mesnevî*'yi manzum bir ahlâk kitabı olarak tavsif etmek yanlış olmaz.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ramazan, *Mevlânâ'da Gönül Kelamı*, İstanbul 2007.
- Arpaguş, Safi, *Mevlânâ ve İslam*, İstanbul 2007.
- "Mevlânâ Celâleddin Rûmî'de Ahlâkî Değerler", Uluslar arası Mevlânâ Mesnevî Mevlevihâneler Sempozyumu Bildirileri (19-21 Aralık 2005), ss.155-180, Manisa 2006.
- Ayverdi, Sâmîha, *Âbide Şahsiyetler*, İstanbul 1976.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul 1998.
- Bayraktar, Fulya, "Mevlânâ'da Ayna Metaforu", *Mevlânâ Mesnevî ve Mevlevihaneler Sempozyumu Bildirileri* (30 Eylül-01 Ekim 2006), ss. 149-153, Manisa 2007.
- Büyükkörükçü, Tahir, *Mevlânâ ve Mesnevî*, İstanbul 1983.
- Ceyhan, Semih, "Mesnevî", *DİA*, XXIX, ss. 325-334, Ankara 2004.
- Çelik, İsa, "Mesnevî-i Ma'nevî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, sa: 14, ss. 661-696, Ocak-Haziran 2005.
- Demirci, Mehmet, *Mevlânâ'dan Düşünceler*, Konya 2006.
- Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 2001.
- Fürüzanfer, B., *Mevlânâ Celaleddin*, (çev: Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul 1997.
- Güllüce, Hüseyin, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul 1999.
- Kara, Kerim, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Kalp-Gönül", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, sa: 14, ss. 483-523, Ocak-Haziran 2005.
- Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (haz: Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı), I-, İstanbul 2004.
- Küçükaşçı, Mustafa, "Mesnevîde Nefis Temsilleri", <http://seyyahin.wordpress.com/2007/08/03/Mesnevîde-nefis-temsilleri/>
- Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Fihî Mâ Fih*, (terc: Ahmed Avni Konuk-Haz: Selçuk Eraydın), İstanbul 2001.
- *Mesnevî*, (çev: Veled İzbudak), I-VI, İstanbul 1988.
- Muslu, Ramazan, "Bir Hikâyeci Olarak Mevlânâ", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, sa: 14, ss. 645-658, Ocak-Haziran 2005.
- Topçu, Nurettin, *İslam ve İnsan Mevlânâ ve Tasavvuf (Bütün Eserleri 6)*, İstanbul 1998.
- Yakut, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, İstanbul 1993.
- Yaman, Ahmet, "Kur'an'da Yasamanın Arka Planı Olarak Ahlâk", *Marife*, yıl: 6, sa: 1, ss. 41-49, Bahar 2006.
- Yeniterzi, Emine, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Ankara 1995.